

MONIKA KOZŁOWSKA-SZYC

<https://orcid.org/0000-0003-4182-2206>

Wydział Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu w Białymstoku

DOCHODY STAROSTW W WIELKOPOLSCE I PRUSACH KRÓLEWSKICH W OKRESIE PRZED I PO POTOPIE SZWEDZKIM*

Zarys treści: Celem artykułu jest przedstawienie wielkości i struktury dochodów w wybranych starostwach z terenów Wielkopolski oraz Prus Królewskich w trzech przekrojach chronologicznych. Dochody podzielono na pięć głównych kategorii: 1) z produkcji folwarcznej, 2) z gospodarki przemysłowo-przetwórczej i rybnej wsi, 3) z obciążenia gospodarstwa chłopskiego, 4) z miast oraz 5) inne. Wyniki przeprowadzonej analizy ukazują spadek wszystkich rodzajów dochodów w latach dwudziestych XVII w. oraz dalszy regres po wojnach z połowy tego stulecia. W strukturze dochodów w pierwszej połowie XVII w. dominowały wpływy z gospodarki folwarcznej, natomiast w latach 1659–1665 wzrosła rola przychodów uzyskiwanych z miast królewskich.

The content outline: The article presents the volume and structure of revenue in selected *starostwa* in Greater Poland and Royal Prussia in three chronological sections. Revenues were divided into five main categories: (1) from manorial production; (2) from the village industrial-manufacturing economy and fishing; (3) from peasant farms burdens; (4) from towns; and (5) from others. The analysis results show a decline in all types of income in the 1720s and a further regression after the wars of the mid-century. In the first half of the seventeenth century, the revenue structure was dominated by revenues from the manor economy, while in 1659–1665, the part of revenues received from royal towns increased.

Słowa kluczowe: historia gospodarcza, struktura dochodów, wysokość dochodów, lustracje dóbr królewskich, historia Polski

Keywords: economic history, revenue structure, revenue amount, lustrations of royal estates, history of Poland

---

* Praca powstała w ramach realizacji projektu badawczego nr 2018/31/N/HS3/02187 finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

Jednym z ważniejszych zagadnień historii gospodarczej jest problem dochodów wielkiej własności ziemskiej. Szczególną rangę temu tematowi nadał Jan Rutkowski, który jako pierwszy w polskiej historiografii przeprowadził szeroko zakrojone badania dotyczące podziału dochodu społecznego¹. Uważał on, że analiza tego zagadnienia powinna stać się osią koncepcji syntezy historii gospodarczej. Nieco inny pogląd reprezentował Witold Kula, który za taką problematykę uznał nie tyle sam podział dochodu, ile jego wielkość i podział wspólnie ujęte². Następne pokolenia historyków rozwinęły nie tylko metodologię badań, ale rozszerzyły także stosowaną bazę źródłową oraz stawiane pytania badawcze (m.in. o źródła dochodów czy relacje między regionami gospodarczymi a strukturą dochodów)³. Niestety systematyczne badania dochodowości, jak również te z zakresu historii gospodarczej, w ostatnich dekadach ubiegłego stulecia zostały bardzo zaniedbane, a i dziś nie cieszą się popularnością.

Celem artykułu jest ukazanie wielkości oraz struktury dochodów w wybranych starostwach w latach 1615–1665. Analizie poddano dochody z 28 starostw i dzierżaw z terenów Prus Królewskich (Białobork, Borzechowo, Człuchów, Gniew, Grudziądz, Hamersztyn, Kiszewa, Kiszpork, Staszewo, Sztum) i Wielkopolski (Babimost, Blizanów, Drahim, Gnieszno, Koło, Konin, Kopanica, Kościan, Międzyrzecz, Mosina, Nakło,

---

¹ J. Rutkowski, *Badania nad podziałem dochodów w Polsce w czasach nowożytnych*, t. 1: *Rozważania teoretyczne – klasyfikacja dochodów wielkich właścicieli ziemskich*, Kraków 1938.

² W. Kula, *Wielkość i podział dochodu w ustroju feudalnym*, w: *Pamiętnik VII Powstającego Zjazdu Historyków Polskich we Wrocławiu 19–22 września 1948 r.*, t. 1, Warszawa 1948, s. 387–396; tenże, *Problemy i metody historii gospodarczej*, Warszawa 1983, s. 337.

³ Zob. L. Żytkowicz, *Struktura dochodu pańskiego w końcu XVIII wieku. Dobra Janów biskupstwa łuckiego*, w: *Studia historica. W 35-lecie pracy naukowej Henryka Łowmiańskiego*, red. A. Gieysztor, Warszawa 1958, s. 373–418; A. Wyczański, *Studia nad folwarkiem szlacheckim w Polsce w latach 1500–1580*, Warszawa 1960; tenże, *Studia nad gospodarką starostwa korczyńskiego 1500–1660*, Warszawa 1964; A. Falniowska-Gradowska, *Świadczenia poddanych na rzecz dworu w królewskich województwach krakowskiego w drugiej połowie XVIII wieku*, Wrocław 1964; J. Leskiewiczowa, *Próba analizy gospodarki dóbr magnackich w Polsce*, Warszawa 1964; A. Burzyński, *Struktura dochodów wielkiej własności ziemskiej XVI–XVIII wieku (próba analizy na przykładzie dóbr królewskich województwa sandomierskiego)*, RDSG, t. 34, 1973, s. 31–66; K. Zamorski, *Struktura dochodów wielkiej własności ziemskiej XVI–XVIII wieku na przykładzie dóbr królewskich województwa krakowskiego*, RDSG, t. 39, 1978, s. 27–52; Z. Guldon, J. Wijaczka, *Wysokość i struktura dochodu z dóbr biskupstwa krakowskiego w województwie sandomierskim w końcu XVIII wieku*, „*Nasza Przeszłość*” 85, 1996, s. 159–206; J. Muszyńska, *Gospodarka dworska w dobrach biskupów krakowskich w połowie XVII w.*, Kielce 2012.

Pietrzyków, Powidz, Pyzdry, Rogoźno, Russów, Stawiszyn, Wschowa). Ich wybór oparto na jakości danych – analizą objęto tylko te starostwa i dzierżawy, dla których posiadamy informacje z minimum dwóch lustracji dóbr królewskich. Należy także zaznaczyć, że stosowany w niniejszym opracowaniu termin „dochód” odnosi się do przychodów zanotowanych w źródle, nie odliczono od tej sumy wydatków podanych przez lustratorów, takich jak ordynarie, rozchody na załogę itp. Nie powinniśmy jednak określać tego przychodu mianem dochodu brutto, ponieważ brane pod uwagę kwoty często były już pomniejszone o dziesięć, meszne czy zużycie wewnętrzne (*onera fundi*)⁴.

Podstawę źródłową artykułu stanowią lustracje województw wielkopolskich z lat 1616–1620⁵, 1628–1632⁶, 1659–1665⁷ oraz Prus Królewskich z lat 1615, 1624⁸ i 1664⁹. W literaturze wielokrotnie już podnoszono kwestę użyteczności tych źródeł w badaniach gospodarczych¹⁰. Trzeba przy tym podkreślić, że w kontekście interesującego nas tematu historycy wypowiadali się o lustracjach niejednoznacznie¹¹. Przede wszystkim należy określić cel przeprowadzania rewizji, a była nim kontrola stanu majątkowego i dochodowości domeny królewskiej. Nie chodziło tu jednak o dokładne oszacowanie poziomu dochodów dla danego roku, ale raczej o uśrednione wpływy uwzględniające wszelkie wahania. Wiąże się z tym także problem „zawyzania” lub „zaniżania” wpływów. Kwestia ta w kontekście obliczania wysokości dochodów jest bardzo ważnym brakiem, ma jednak dużo mniejsze znaczenie w przypadku analizy ich struktury. Z drugiej strony, jeżeli przyjmiemy, że każda lustracja borykała się z podobnymi trudnościami, to przy porównywaniu danych z poszczególnych rewizji i analizie różnic między nimi problem ten nie

⁴ Por. A. Burzyński, dz. cyt., s. 31, przyp. 2; I. Rychlikowa, *Lustracja 1564–1566 r. jako podstawa szacunku dochodu z gospodarki polowej*, KHKM, t. 22, 1974, nr 4, s. 685.

⁵ *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1616–1620*, cz. 1, wyd. Z. Górski, R. Kabaciński, J. Pakulski, Wrocław 1994.

⁶ *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1628–1632*, cz. 1: *Województwa: poznańskie i kaliskie*, wyd. Z. Guldon, Wrocław 1967.

⁷ *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1659–1665*, cz. 1: *Województwa: poznańskie i kaliskie*, wyd. C. Ohryzko-Włodarska, Wrocław 1978.

⁸ *Lustracja województw Prus Królewskich 1624 z fragmentami lustracji 1615 roku*, wyd. S. Hoszowski, Gdańsk 1967.

⁹ *Opis królewszczyzn w województwach chełmińskim, pomorskim i malborskim w roku 1664*, wyd. J. Paczkowski, A. Mańkowski, Toruń 1938.

¹⁰ Przydatność lustracji w badaniach gospodarczych wielokrotnie omawiana była również przy okazji ukazywania się poszczególnych edycji.

¹¹ Szerzej o zagadnieniu przydatności lustracji dóbr królewskich do badań struktury dochodów zob. A. Burzyński, dz. cyt., s. 37–41.

stanowi aż tak wielkiej przeszkody. Kolejnym spornym zagadnieniem są przypadki przepisywania danych z lat wcześniejszych. Dotyczyło to w głównej mierze wyprowadzania krescencji folwarkowej w lustracjach z lat 1628–1632 oraz 1659–1665. Wypada także podkreślić pewną dowolność przy wycenie poszczególnych świadczeń w różnych regionach i okresach. Ceny zboża zawarte w lustracjach są w większości cenami minimalnymi (na Mazowszu, w większości ziem ruskich oraz w Wielkopolsce są to ceny minimalne z rynków lokalnych, w Małopolsce zaś ceny minimalne z rynku krakowskiego). Jedynie na terenie Prus Królewskich lustratorzy wykorzystali w szacunkach ceny maksymalne¹². Trzeba jednak wyraźnie wskazać zalety tego źródła, jakimi są niewątpliwie masowość i jednorodność zasad, według których rewizje zostały sporządzone. Lustracje dóbr królewskich są więc jednym z nielicznych źródeł, na których podstawie można przeprowadzić na szerszą skalę badania wielkości i struktury dochodów wielkiej własności.

Analizowany przedział chronologiczny przypada na czas, który powszechnie uważany jest za okres regresu i stagnacji zarówno w sferze politycznej, gospodarczej, jak i demograficznej. W literaturze historycznej niejednokrotnie podnoszono kwestię przyczyn kryzysu połowy XVII w. Dawniejsza historiografia wysnuła wniosek, że to zniszczenia wojenne były głównym sprawcą załamania gospodarczego Rzeczypospolitej. Badania z ostatnich lat wskazują, że jest to stanowisko przebrzmiałe, choć wciąż pokutujące w świadomości potocznej. Początki regresu gospodarczego zauważalne były już w pierwszej połowie XVII w., a w niektórych regionach nawet pod koniec XVI stulecia. Niemniej jednak, nie ulega wątpliwości, że najazdy wojsk szwedzkich i moskiewskich były prawdziwą katastrofą dla państwa polsko-litewskiego. Świadczy o tym m.in. znaczne skurczenie się obszaru ziemi uprawnej gospodarstw chłopskich, gdzie pustki sięgały nawet do 2/3 stanu sprzed działań wojennych. Podobne zjawiska obserwujemy też w miastach i małych miasteczkach – znacznie spadły tam nie tylko obroty handlowe, ale również produkcja rzemieślnicza¹³. Olbrzymie były także straty demograficzne i materialne. Należy

¹² K. Boroda, *Przestrzenne zróżnicowanie wysokości cen żyta, pszenicy, jęczmienia i owsa na terenie Królestwa Polskiego w lustracjach królewskich z lat 1564–1565*, „*Studia Geohistorica*” 7, 2019, s. 244–245; por. S. Mielczarski, *Rynek zbożowy na ziemiach polskich w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII wieku. Próba rejonizacji*, Gdańsk 1962, s. 30–33.

¹³ J. Topolski szacuje, że po wojnach z połowy XVII w. produkcja rzemieślnicza skurczyła się o ok. 80%, obroty handlowe zaś o 50%; zob. tenże, *Gospodarka polska a europejska w XVI–XVIII wieku*, Warszawa 1977, s. 128; tenże, *Wpływ wojen XVII wieku na sytuację ekonomiczną Podlasia*, w: *Studia historica. W 35-lecie pracy naukowej Henryka Łowmiańskiego*, red. A. Gieysztor, Warszawa 1958, s. 343–344.

zaznaczyć, że najbardziej odczuły je te prowincje, które długo znajdowały się pod okupacją armii Karola X Gustawa, a więc Wielkopolska i Prusy Królewskie (straty demograficzne w tym regionie szacowane są na przeszło 60%)¹⁴. Ponadto w pierwszej kolejności na spłądrowanie narażone były dobra królewskie i duchowne. Wojska agresora na tych dobrach kompensowały sobie początkowy nakaz oszczędzania majątków szlacheckich¹⁵. Trzeba jednak pamiętać, że niemożliwym jest oddzielenie strat bezpośrednio związanych z działaniami wojennymi nieprzyjaciela od tych spowodowanych przez przemarsze wojsk polskich oraz od szkód wywołanych przez klęski naturalne, głód czy epidemie. Te ostatnie również mogły być powiązane z długotrwałym pobytom żołnierzy na danym terenie¹⁶. Podsumowując, należy stwierdzić, że to system skarbowy, obok wojskowości, najsilniej odczuł decentralizację władzy i załamanie gospodarcze państwa polsko-litewskiego¹⁷. W wyniku zniszczeń i utrudnionej kontroli spadły przede wszystkim dochody z dóbr królewskich.

Podstawowym narzędziem badania struktury i wielkości dochodów wielkiej własności zamiejskiej jest określenie kategorii i źródeł przychodów. W dotychczasowej literaturze odnaleźć można kilka prób stworzenia „modelu” struktury dochodów, które uwzględniają określone składniki tegoż¹⁸. Jedną z pierwszych takich konstrukcji była propozycja Jana Rutkowskiego, który dochody dóbr królewskich podzielił na cztery zasadnicze kategorie: 1) dochody z bezpośrednich ciężarów ludności obcej, niekorzystającej z gruntów w danych dobrach, 2) dochody z miast, 3) dochody z obciążenia cudzej gospodarki wiejskiej oraz 4) dochody z własnej gospodarki wiejskiej pana¹⁹. Na podstawie tego podziału Andrzej Burzyński stworzył własny model, również uwzględniający cztery główne

¹⁴ M. Nagielski, *Wstęp*, w: M. Nagielski, K. Kossarzecki, Ł. Przybyłek, A. Haratym, *Zniszczenia szwedzkie na terenie Korony w okresie potopu 1655–1660*, Warszawa 2015, s. 7; W. Rusiński, *Uwagi o zniszczeniach po wojnach z połowy XVII w.*, w: *Polska w okresie drugiej wojny północnej*, t. 2: *Rozprawy*, red. K. Lepszy, Warszawa 1957, s. 428.

¹⁵ A. Mączak, *Upadek gospodarczy po wojnach szwedzkich*, w: B. Zientara, A. Mączak, I. Ihnatowicz, Z. Landau, *Dzieje gospodarcze Polski do roku 1939*, wyd. 3, Warszawa 1988, s. 228.

¹⁶ T. Srogosz, *Ekonomiczne i społeczne następstwa przemarszów oraz stacjonowania wojsk własnych na terenie województw łęczyckiego i sieradzkiego oraz ziemi wieluńskiej w XVII wieku*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica” 37, 1990, s. 3–32; J. Muszyńska, *Zniszczenia wojenne w połowie XVII wieku a gospodarka Rzeczypospolitej*, w: *Wojny północne w XVI–XVIII wieku. W czterechsetlecie bitwy pod Kircholmem*, red. B. Dybaś, Toruń 2007, s. 233.

¹⁷ A. Mączak, dz. cyt., s. 250.

¹⁸ Najbardziej przydatne w niniejszych badaniach okazały się propozycje J. Rutkowskiego, A. Burzyńskiego i K. Zamorskiego.

¹⁹ J. Rutkowski, dz. cyt., tab. 1, s. 270–271.

źródła dochodów: 1) z gospodarki folwarcznej, 2) z gospodarki przemysłowo-przetwórczej wsi, 3) z obciążenia gospodarstwa chłopskiego oraz 4) z miast²⁰. W każdej z powyższych kategorii autorzy wyróżnili po kilka źródeł, rozbudowując w ten sposób przyjęte klasyfikacje.

Mając na uwadze wyżej wspomniane konstrukcje, które stały się punktem wyjścia poniższych analiz, dochody starostw wielkopolskich i pruskich w niniejszym artykule podzielono na pięć głównych grup: 1) dochody z produkcji folwarcznej (produkcja hodowlano-roślinna), 2) dochody z gospodarki przemysłowo-przetwórczej i rybnej wsi, 3) dochody z obciążenia gospodarstwa chłopskiego, 4) dochody z miast, 5) inne dochody (niemieszczące się w żadnej z wyżej wymienionych kategorii).

W pierwszej kategorii mieszczą się następujące rodzaje dochodów: a) z czterech podstawowych zbóż (żyto, pszenica, jęczmień, owies), b) z innych zbóż i roślin uprawnych, c) z gospodarki łąkowej, d) z hodowli bydła, e) z arendy. Wyodrębnienie tych grup nie stanowiło większego problemu z racji przejrzystego zapisu krescencji folwarkowej w źródle. W obliczeniach dochodu z produkcji roślinnej pod uwagę wzięto sumy, które lustratorzy szacowali jako te przeznaczone na sprzedaż. W podkategorii dotyczącej innych upraw nie rozróżniano dochodu w zależności od ich rodzaju (inne zboża takie jak tatarka i proso, rośliny przemysłowe – len, konopie, chmiel, rośliny strączkowe – groch, bób), ze względu na zbyt małą liczbę obserwacji. Z kolei gospodarka łąkowa reprezentowana jest w strukturze dochodów jedynie poprzez intratę z siana.

Na dochody z gospodarki przemysłowo-przetwórczej i rybnej wsi składają się następujące elementy: a) gospodarka przemysłowa, czyli dochód z młynów, pił i foluszy, b) propinacja, c) gospodarka rybna oraz d) gospodarka leśna. W tej ostatniej zawierają się także dochody z barci i smolarni. Z kolei gospodarka rybna reprezentowana jest przez intratę z łowienia ryb oraz gospodarke stawową. Jeżeli zaś chodzi o tak istotne źródło dochodów, jakim była propinacja, to należy zaznaczyć, że pewna jej część zawiera się w dochodach z młynów (dotyczy miar słodowych). Zdarza się, że osobne jej ujęcie było niemożliwe, dlatego też dochód z miar słodowych pozostawiony został przy dochodzie z młynów²¹. Kolejna trudność wiąże się z sumami uzyskiwanymi z karczem. Często czynsze uiszczano nie tylko od samej karczmy, ale łącznie, wliczając do nich

---

²⁰ A. Burzyński, dz. cyt., s. 43. Przyjęty przez A. Burzyńskiego model struktury dochodów dóbr królewskich w swoje pracy wykorzystał K. Zamorski. W ujęciach bardziej szczegółowych wprowadził on jednak kilka modyfikacji; zob. K. Zamorski, dz. cyt., s. 33–37.

²¹ Podobnie uczynili inni autorzy; por. J. Rutkowski, dz. cyt., s. 184; A. Burzyński, dz. cyt., s. 43; K. Zamorski, dz. cyt., s. 35.

opłaty od gruntów i zajęć ubocznych. W takiej sytuacji, kiedy brakuje wyraźnego rozgraniczenia, dochód ten zaliczano do kategorii propinacja²².

Dochody płynące z obciążenia gospodarstwa chłopskiego dzielą się na dwie ogólniejsze grupy: dochód w pieniądzu i dochód w naturze. W niniejszym opracowaniu nie wyodrębniano dalszych podgrup dotyczących dochodu w naturze, takich jak spy i inne daniny. Z kolei na dochód w pieniądzu składają się: a) czynsze, b) czynsze od czynszowników, c) opłaty, d) najem. Pod pierwszym pojęciem kryje się zwykły czynsz ziemny, często w lustracjach określany po prostu jako „czynsz”. Z kolei na czynsz od czynszowników składają się świadczenia od tej grupy ludności wiejskiej, którą samo źródło wyraźnie oddziela od innych grup. Będą to więc dochody płynące ze świadczeń rzemieślników wiejskich oraz właścicieli innych środków produkcji, który czasem korzystali z gruntów wiejskich. Opłaty rozumiane są jako możliwość korzystania z pańskich lasów czy łowienia ryb w pańskich rzekach oraz jako pieniężny ekwiwalent służebności, do tej kategorii zalicza się także stancyjne. Natomiast najem dotyczy dzierżawienia przez chłopów pustych ról i pańskich łąk, przy czym dochód z najmu pustek stanowi element dominujący.

Dochody z miast królewskich podzielono z kolei na następujące grupy: a) czynsze i daniny, b) opłaty handlowe, c) cła, d) dochód z miejskiej gospodarki przemysłowo-przetwórczej i rybnej, e) pozostałe źródła dochodu. Należy zaznaczyć, że czynsze i daniny rozpatrywane są łącznie, lustracje nie zawsze bowiem dają możliwość poprawnego ich rozdzielenia. Na opłaty handlowe składają się zaś świadczenia związane z funkcjonowaniem miast jako ośrodków wymiany handlowej – będzie to więc targowe i jarmarczne. Do grupy tej włączono także opłaty uiszczane z jatek²³. Natomiast przychody z miejskiej gospodarki przemysłowo-przetwórczej i rybnej reprezentowane są przez dochody z młynów, foluszy, propinacji, intratę z łowienia ryb oraz miejską gospodarkę stawową. Ostatnia kategoria (pozostałe źródła dochodu) dotyczy świadczeń niezwiązanych z żadną z wyżej wymienionych grup, będą to więc wszelkiego rodzaju opłaty, np. od miejskich urzędzeń komunalnych, ale także stancyjne, stołowe, przewóz i inne. Do tej grupy wliczono także szos.

W ostatniej kategorii (inne dochody) zawierają się przede wszystkim dochody płynące od ludności obcej niekorzystającej z gruntów w dobrach królewskich (ze wsi szlacheckich i klasztornych) oraz od ludności obcej

---

²² Jeżeli źródło wyraźnie oddziela sumy czerpane z racji posiadania przez karczmarza łąki, ogrodu lub innego gruntu, wtedy dochód ten zaliczano do kategorii czynsze od czynszowników.

²³ Również K. Zamorski dochody z jatek włączył do podkategorii, jaką są opłaty handlowe; tenże, dz. cyt., s. 37.

korzystającej z gruntów w danych starostwach. Te ostatnie dotyczą opłat za korzystanie z pastwisk. Wśród osób wpłacających pewne kwoty znajduje się zarówno ludność wiejska, jak i mieszczenie, dlatego też dochód ten został wyłączony z innych wyżej wymienionych kategorii. Ponadto przychód z pastwisk występuje tylko w dwóch starostwach (sztumskie i gniewskie) z terenu Prus Królewskich.

Należy zaznaczyć, że tak skonstruowana klasyfikacja zawiera prawne uproszczenia. Wynikają one przede wszystkim z różnorodności i ogromu analizowanego materiału, dlatego też powyższa klasyfikacja nie może być zbyt szczegółowa. Ponadto w niektórych miejscach sam tekst lustracji nie pozwolił na dokonanie wyczerpującego podziału.

Uzyskane dane liczbowe zestawiono w 14 tabelach i na 6 wykresach. Przedstawione tam sumy pieniężne zostały przeliczone na dukaty²⁴. Takie rozwiązanie wiąże się ze spadkiem wartości pieniądza i ogólnoeuropejskim kryzysem monetarnym, który narastał już od początku XVII stulecia²⁵. Analizę wysokości i struktury dochodów należy zacząć od ogólnej charakterystyki tych wskaźników we wszystkich badanych starostwach ujętych łącznie (zob. tab. 1²⁶). Pierwszą rzeczą, która zwraca uwagę, jest dość znaczny spadek dochodów ze wszystkich źródeł w całym badanym okresie. Wyjątkiem są jedynie Prusy, gdzie osiągnięty w 1624 r. przychód jest wyższy niż ten z 1615 r. Wynika to jednak z małej liczby obserwacji – w pierwszym przekroju czasowym posiadamy dane jedynie dla dwóch starostw. Wydaje się więc, że dochody te, gdyby wziąć pod uwagę i inne regiony, dla których niestety nie zachował się materiał źródłowy, byłyby znacznie wyższe (por. tab. 4, starostwo grudziądzkie i sztumskie). Co się zaś tyczy struktury dochodów, to warto zaznaczyć duży udział sum uzyskiwanych z produkcji folwarcznej. Ten rodzaj wpływów dominował w pierwszej połowie XVII w., z kolei po wojnach z połowy tegoż stulecia widoczny jest jego drastyczny spadek. Także w innych prowincjach Rzeczypospolitej, m.in. w Małopolsce, zyski z folwarków

²⁴ Obliczeń dokonano na podstawie: Z. Żabiński, *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*, Wrocław 1981, tab. 66, s. 114, tab. 67, s. 115, tab. 70, s. 121.

²⁵ W odniesieniu do Rzeczypospolitej możemy mówić o dwóch załamaniach systemu monetarnego. Pierwszy swoje apogeum osiągnął na początku lat dwudziestych tegoż stulecia, a jego symptomem było psucie drobnej monety i inflacja. Drugi miał miejsce w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, związany był z wyniszczeniem ziem polskich przez wojny z połowy XVII w. Oba te kryzysy łączyły się z szybkim wzrostem kursów monety grubej, tj. talarów i dukatów, które w zasadzie nie ulegały psuciu; zob. M. Bogucka, *Kryzys monetarny XVII w. Konsekwencje społeczne i psychologiczne w Polsce*, RDSG, t. 37, 1976, s. 89–93; A. Mikołajczyk, *Obieg pieniężny w Polsce środkowej w wiekach od XVI do XVIII*, Łódź 1980, s. 14–15, ryc. 3, s. 20.

²⁶ Sumy pieniężne przedstawione w tab. 1 zostały zaokrąglone do pełnych jednostek.

stanowiły najistotniejsze źródło dochodów dóbr królewskich. Jednakże w tym regionie nie odnotowano obniżenia się ich udziału w strukturze w latach 1659–1665²⁷. W drugiej połowie XVII stulecia wzrosła rola wpływów uzyskiwanych z miast królewskich – w Prusach Królewskich sięgały one 26%, a w Wielkopolsce wzrosły do aż 43%. Marginalne znaczenie miały z kolei dochody z gospodarki przemysłowo-przetwórczej i stawowej wsi. W Wielkopolsce utrzymywały się prawie na niezmiennym poziomie – w pierwszej połowie XVII w. wahały się między 3–4%, w okresie powojennym wzrosły do 7%, choć podobnie jak w przypadku innych grup ich wartość spadała. Większy udział miały one w Prusach – w 1615 i 1624 r. sięgały 12%, w 1664 r. zaś – 16%. Nieco większym znaczeniem w strukturze dochodów odznaczały się sumy płynące z obciążenia gospodarstwa chłopskiego – w Wielkopolsce wzrosły one z 11% w latach 1616–1620 do 19% w drugiej połowie XVII w. Natomiast w Prusach Królewskich ich udział wahał się między 20 a 32%. Ostatnia grupa, jaką są inne źródła dochodów, miała znaczenie jedynie w Prusach Królewskich – były to, jak wspomniano już wyżej, sumy uzyskiwane głównie z najmu pastwisk – ich wartość spadała w 1664 r.

Tabela 1. Wysokość i struktura dochodów w Wielkopolsce i Prusach Królewskich w latach 1615–1665²⁸

Źródła dochodu	Wielkopolska						Prusy Królewskie					
	1616–1620		1628–1632		1659–1665		1615		1624		1664	
	du-katy	%	du-katy	%	du-katy	%	du-katy	%	du-katy	%	du-katy	%
Dochody z produkcji folwarcznej	6871	47	5294	49	1160	25	3460	37	6613	41	858	19
Dochody z gospodarki przemysłowo-przetwórczej i stawowej wsi	437	3	430	4	331	7	1143	12	1862	12	695	16
Dochody z obciążenia gospodarstwa chłopskiego	1614	11	1416	13	906	19	3057	32	3272	20	1349	31
Dochody z miast	5209	36	3370	32	1990	43	489	5	2059	13	1125	26
Inne dochody	364	3	218	2	286	6	1356	14	2250	14	356	8
Suma	14 495	100	10 728	100	4673	100	9505	100	16 056	100	4383	100

²⁷ A. Burzyński, dz. cyt., tab. 9, s. 58–59; K. Zamorski, dz. cyt., ryc. 2, s. 41.

²⁸ Dane przedstawione we wszystkich tabelach i wykresach to obliczenia własne na podstawie lustracji dóbr królewskich przywołanych w przyp. 5–9.

Ciekawym zagadnieniem jest wysokość i struktura dochodów w poszczególnych starostwach i dzierżawach (zob. tab. 3–6²⁹). W przeważającej większości regionów nastąpił spadek dochodów. Jedynie w trzech starostwach (Babimost, Kopanica, Wschowa) i jednej dzierżawie (Pietrzyków) w drugiej połowie XVII w. nieznacznie one wzrosły. Należy jednak zaznaczyć, że były to starostwa (nie licząc wschowskiego) o najniższym dochodzie. Ponadto przedstawione dane potwierdzają tezę, że kryzys gospodarczy rozpoczął się dużo wcześniej niż w połowie XVII w. – jego symptomy widoczne są już w latach dwudziestych tegoż stulecia. Wówczas to da się zauważyć znaczny spadek dochodów, nawet o ponad połowę (starostwa: międzyrzeckie, kolskie, grudziądzkie, sztumskie), a wojny z połowy XVII w. tylko go pogłębiły. Trzeba także podkreślić, że w niektórych starostwach spadek dochodów w okresie powojennym był bardzo drastyczny (np. w gnieźnieńskim i nakielskim).

Uwagę zwraca także duże zróżnicowanie struktury dochodów poszczególnych starostw, można wyróżnić regiony o podobnym udziale poszczególnych źródeł wpływów. Starostwa województwa kaliskiego charakteryzują się znaczną dominacją intraty z produkcji folwarcznej, która w niektórych regionach przekraczała 50% (Koło, Konin, Pietrzyków, Pyzdry), a nawet 70–80% (Blizanów, Nakło, Russów). Jednak w okresie po potopie znaczenie tego źródła drastycznie spada. W porównaniu z innymi kategoriami dochodów w drugiej połowie XVII w. zauważalny jest wzrost udziału wpływów z miast w prawie wszystkich starostwach i dzierżawach (wyjątkiem jest starostwo wschowskie, gdzie dochody czerpane z tego tytułu w pierwszej połowie XVII w. stanowiły ok. 83%, w okresie późniejszym zaś prawie 74%). Co prawda może to sugerować większe zniszczenia i straty gospodarki wiejskiej, jednak należy pamiętać, że w ośrodkach miejskich także odnotowano liczne zniszczenia. Odsetek pustych domów w miastach królewskich województwa poznańskiego osiągnął 56%, województwa kaliskiego zaś aż 68%³⁰. Z kolei w Prusach Królewskich w znacznym stopniu ucierpiały małe miasta oraz te ośrodki, które były położone wzdłuż szlaków komunikacyjnych³¹. Jak wspomniano wyżej, przychody z obciążenia gospodarstwa

---

²⁹ Suma dochodów z poszczególnych starostw zamieszczona w tabelach w niektórych wypadkach może się nieznacznie różnić od tej podanej w lustracji. Wynika to z błędów i omyłek obliczeniowych rewizorów; por. A. Wyczański, *Próba oceny umiejętności liczenia małopolskiej komisji lustracyjnej 1564–1565*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 50, 2006, s. 61–73.

³⁰ K. Kossarzecki, *Wielkopolska (z województwem łęczyckim i sieradzkim) i Kujawy*, w: M. Nagielski, K. Kossarzecki, Ł. Przybyłek, A. Haratym, dz. cyt., s. 116.

³¹ Tenże, *Prusy Królewskie*, w: tamże, s. 41.

chłopskiego oraz z gospodarki przemysłowo-przetwórczej i stawowej wsi odgrywały dużo mniejszą rolę. Choć należy zaznaczyć, że w niektórych starostwach ich wartość i udział w strukturze były znaczące.

Kolejnym zagadnieniem jest szczegółowa charakterystyka dochodów płynących z gospodarki folwarcznej, uwzględniając zarówno produkcję rolno-hodowlaną, jak i arendowanie folwarków. Przede wszystkim zauważalna jest znacząca przewaga dochodów z czterech podstawowych zbóż (zob. tab. 7–8, wykres 3) nad pozostałymi składnikami wpływów folwarcznych zarówno na całym badanym obszarze, jak i we wszystkich przekrojach chronologicznych³². Ponadto sumy czerpane z intraty żyta, pszenicy jęczmienia i owsa przeważają także w całej strukturze dochodów (zob. tab. 2). W pierwszej połowie XVII w. w Wielkopolsce stanowiły ok. 40%, w Prusach ponad 30%, w drugiej połowie tegoż stulecia spadły zaś odpowiednio do 21 i 17%. Pozostałe zboża i rośliny nieprzemysłowe (proso, tataraka, groch i bób) oraz przemysłowe (len, konopie, chmiel) odgrywały marginalną rolę. Należy zaznaczyć, że uprawy tataraki i prosa występowały przeważnie na terenach województwa kaliskiego, rośliny przemysłowe spotykamy zaś tylko w trzech folwarkach (starostwo grudziądzkie, dzierżawy: Blizanów i Pietrzyków). Ponadto dochód z innych roślin w całym analizowanym okresie nie przekraczał 2%.

Pisząc o czterech podstawowych zbożach (zob. wykres 2), należy zaznaczyć, że w całym badanym okresie dominowały dochody z uprawy żyta, które w starostwach wielkopolskich w pierwszej połowie XVII w. wyniosły 44% dochodów z upraw czterech głównych zbóż i 48% w kolejnych latach; z kolei w Prusach w 1615 r. 64% i spadły w kolejnych latach do 56%. Na drugim miejscu w Wielkopolsce znajdowały się zyski z uprawy pszenicy – w pierwszej połowie XVII w. stanowiły ponad 20%. Sytuacja ta uległa zmianie w latach 1659–1665, kiedy to ich udział spadł do 17%, do 21% wzrósł zaś udział owsa (w latach wcześniejszych jego udział wynosił nieco ponad 16%). Zgoła inaczej wyglądała sytuacja w Prusach – tam dochody z uprawy pszenicy były najniższe – stanowiły nieco ponad 5% dochodów czerpanych z intraty czterech zbóż w latach 1615–1624, a w 1664 r. wzrosły do 15%. Z kolei dochody płynące ze sprzedaży owsa były najwyższe w 1624 r. (20%), w innych okresach stanowiły 13%. Natomiast udział dochodów ze sprzedaży jęczmienia w pierwszej połowie XVII w. wynosił niecałe 15% w Wielkopolsce, w Prusach

---

³² W przypadku pięciu starostw (Babimost, Drahim, Grudziądz, Międzyrzecz, Wschowa) lustracje z drugiej połowy XVII w. podają jedynie sumę krescencji folwarcznej, bez rozróżnienia intraty z poszczególnych zbóż i roślin uprawnych. W tych wypadkach sumy te zaliczono jako dochód z czterech podstawowych zbóż.

zaś wahał się między 16 a 18%. Jego udział w latach sześćdziesiątych tegoż stulecia spadł odpowiednio do 13 i 15%. Należy zaznaczyć, że struktura dochodów z czterech podstawowych zbóż koresponduje ze strukturą zasiewów – uprawy żyta zajmowały największe powierzchnie, to zboże przynosiło także najwięcej dochodów. Sytuacja wygląda jednak odmiennie w przypadku innych zbóż, przede wszystkim dotyczy to owsa. Jego udział w strukturze wysiewów wynosił w drugiej połowie XVI w. prawie 40%³³, w XVII stuleciu zaś ok. 25%³⁴, z kolei dochody czerpane z tego tytułu były znacznie niższe. Pewnym tego wytłumaczeniem jest fakt, że zboże to charakteryzowało się niższym stopniem towarowości oraz niższą ceną³⁵. Uwagę zwraca także duża rola wpływów z pszenicy w Wielkopolsce, mimo że jej udział w uprawach był niewielki (ok. 5%³⁶).

Drugim źródłem dochodów folwarcznych była hodowla. Obejmowała ona bydło (głównie krowy), a także konie, owce, świnie, kozy oraz drób i ptactwo. Wydaje się jednak, że do sum czerpanych z hodowli należy odnosić się z pewną dozą niepewności, ze względu na duże braki w danych. Przychody z tego źródła praktycznie w ogóle nie występowały na terenie Prus Królewskich – odnotowano je jedynie w trzech folwarkach (w 1615 r. w folwarku Fijewo w starostwie grudziądzkim oraz w 1624 r. w folwarku Brody w starostwie gniewskim i folwarku Kładowo w starostwie człuchowskim). Dużo więcej informacji na ten temat dostarczają lustracje wielkopolskie. Szczególną uwagę zwraca podobny poziom dochodów z tego tytułu w poszczególnych starostwach i dzierżawach wielkopolskich w dwóch pierwszych okresach oraz brak odnotowania jakichkolwiek przychodów z hodowli w drugiej połowie XVII w. (wyjątkiem jest starostwo stawiszyńskie). Niski udział dochodów z hodowli na omawianych terenach nie jest wyjątkiem – podobnie dane te kształtowały się w województwie krakowskim i sandomierskim. Co więcej, tam również w latach sześćdziesiątych XVII stulecia odnotowano spadek udziału wpływów czerpanych z hodowli³⁷.

---

³³ J. Topolski, *Gospodarstwo wiejskie w dobrach arcybiskupstwa gnieźnieńskiego od XVI do XVIII wieku*, Poznań 1958, tab. 24, s. 168; A. Wyczański, *Studia nad folwarkiem szlacheckim...*, s. 148; M. Kozłowska-Szyc, *Wysokość plonów rolnych w dobrach królewskich dawnej Polski w latach 1564–1665*, „Studia Geohistorica” 7, 2019, wykres 1, s. 22.

³⁴ J. Topolski, *Gospodarstwo wiejskie...*, tab. 25, s. 170; M. Kozłowska-Szyc, dz. cyt., wykres 1, s. 22.

³⁵ S. Mielczarski, dz. cyt., s. 31, 34.

³⁶ J. Topolski, *Gospodarstwo wiejskie...*, tab. 25, s. 170; M. Kozłowska-Szyc, dz. cyt., wykres 1, s. 22.

³⁷ A. Burzyński, dz. cyt., tab. 1, s. 50, tab. 10, s. 58–59; K. Zamorski, dz. cyt., tab. 7, s. 46.

Warto także pokrótce wspomnieć o gospodarce łąkowej, czyli intracie czerpanej ze sprzedaży siana. Podobnie jak w przypadku hodowli, również ten rodzaj dochodu miał mniejsze znaczenie w starostwach pruskich. Mimo że odnotowano go w większości analizowanych regionach, to jednak dane te są dość przypadkowe – jedynie w starostwie grudziądzkim i sztumskim intratę z siana podano w dwóch przekrojach chronologicznych. Znacznie więcej informacji odnajdziemy w lustracjach wielkopolskich – ten rodzaj dochodu odnotowano w prawie wszystkich starostwach i dzierżawach z tego regionu (wyjątkiem jest tylko Babimost). Ponadto można zauważyć, że gospodarka łąkowa większe znaczenie miała w starostwach i dzierżawach województwa kaliskiego. Dostrzegalny jest także wzrost intraty z siana w Wielkopolsce w latach 1628–1632, a następnie znaczący spadek w latach 1659–1665.

Podsumowując tę część rozważań, należy jeszcze raz stwierdzić, że we wszystkich regionach i przekrojach czasowych najważniejszą rolę odgrywały dochody z czterech głównych zbóż, zwłaszcza z żyta. Ponadto, jak już zauważono wyżej, w drugiej połowie XVII w. w prawie wszystkich starostwach widoczny jest znaczny spadek dochodów czerpanych z produkcji folwarcznej. Wiązało się to przede wszystkim ze zniszczeniami wojennymi – w Prusach Królewskich na 163 folwarki w czasie działań wojennych spustoszone zostały zupełnie 50, a 27 z nich określono jako „puste”, co stanowi łącznie 47% ogółu gospodarstw folwarcznych³⁸. Potwierdzają to także dane mówiące o znacznym spadku plonów rolnych w drugiej połowie XVII w.³⁹ Dotkliwe w swych konsekwencjach były także straty w inwentarzu żywym, który jako pierwszy padł ofiarą zniszczeń wojennych. Wszystko to powodowało zahamowanie uprawy roli – pogorszeniu uległo nawożenie, co wpłynęło na spadek wydajności rolnictwa, warto też wspomnieć o zmniejszeniu siły pociągowej. Ponadto produkcja zbożowa w końcu XVIII w. nie osiągnęła poziomu z XVI stulecia⁴⁰.

W porównaniu z dochodami folwarcznymi przychody z gospodarki przemysłowo-przetwórczej odgrywały znikomą rolę, utrzymując się w większości regionów na niewysokim poziomie (zob. tab. 9–10, wykres 4). Przyglądając się strukturze tego źródła dochodów, można zauważyć, że w starostwach wielkopolskich dominowały przede wszystkim sumy czerpane z młynów i foluszy (zwłaszcza w starostwach i dzierżawach

³⁸ S. Hoszowski, *Zniszczenia w czasie wojny szwedzkiej na terenie Prus Królewskich*, w: *Polska w okresie drugiej wojny północnej...*, t. 2, s. 406.

³⁹ L. Żytkowicz, *Ze studiów nad wysokością plonów w Polsce od XVI do XVIII wieku*, KHKM, t. 14, 1966, nr 3, s. 480–482; M. Kozłowska-Szyc, dz. cyt., s. 25.

⁴⁰ J. Topolski, *Gospodarstwo wiejskie...*, s. 217; A. Mączak, dz. cyt., s. 236.

województwa kaliskiego). W pierwszych dwóch okresach stosunkowo duże znaczenie miała także gospodarka rybna, jednakże w latach 1659–1665 wpływy te spadły. Malejące dochody z tego tytułu w ciągu XVII, ale również XVIII w. widoczne są także w badaniach innych historyków⁴¹. Ponadto w drugiej połowie XVII stulecia zauważalny jest wzrost intraty z propinacji (choć należy pamiętać, że sumy z tego tytułu nie zawsze były ujęte osobno). Jednak przychody te w pierwszych dwóch analizowanych okresach były stosunkowo niewielkie – stanowiły ok. 9% dochodów wiejskich w Wielkopolsce; w kolejnym okresie wzrosły do 30%⁴². Sporadycznie pojawiały się także sumy czerpane z gospodarki leśnej (Międzyrzecz, Nakło i Rogoźno), w skali całej prowincji dochód z tego tytułu był marginalny. Dużo większe znaczenie gospodarka leśna miała w Prusach Królewskich – była reprezentowana przede wszystkim przez wpływy ze smolarni (Borzechowo, Hamersztyn i Kiszewa) oraz barci (Borzechowo, Człuchów, Hamersztyn i Kiszewa). W 1625 i 1664 r. to sumy z tego tytułu dominowały w strukturze dochodów czerpanych z gospodarki przemysłowo-przetwórczej, jednak ich wartość w pieniądzu w 1664 r. spadła o ok. 60%. Było to związane przede wszystkim ze zniszczeniami smolarni w okresie wojen ze Szwecją – np. w starostwie kiszewskim z 15 istniejących przed działaniami wojennymi smolarni ocalały zaledwie 4⁴³. Dużo większą rolę niż w Wielkopolsce odgrywały także dochody z propinacji. Zwłaszcza w 1615 r. były one bardzo wysokie, wynikało to ze znacznej intraty z browaru zlokalizowanego w starostwie grudziądzkim. W kolejnych latach ich wartość jednak znacznie spadła, co także łączy się ze spustoszeniami powstałymi w trakcie konfliktów z połowy XVII w.⁴⁴

W strukturze dochodów czerpanych z gospodarstwa chłopskiego warto zwrócić uwagę na relację pomiędzy przychodami pieniężnymi a tymi uiszczanymi w naturze (zob. tab. 11–12, wykres 5). I tak w całym analizowanym okresie w Prusach Królewskich dominowały dochody pieniężne. Z kolei w Wielkopolsce ich przewaga nie była aż tak wyraźna, ponadto

---

⁴¹ A. Burzyński, dz. cyt., s. 48; K. Zamorski, dz. cyt. s. 39; W. Szczygielski, *Z dziejów gospodarki rybnej w Polsce XVI–XVIII wieku*, „Studia z Dziejów Gospodarstwa Wiejskiego” 9, 1967, nr 2, s. 23.

⁴² Ciekawe jest porównanie tych danych z informacjami dotyczącymi propinacji we wsiach Wielkopolskich u schyłku XVIII w. – badania M. Szczepanika pokazują, że dochody z tego tytułu były niewielkie i wahały się w granicach 6,5–14,4% w stosunku do ogółu dochodów wiejskich; zob. tenże, *Spożycie piwa i gorzałki oraz dochody feudalne z propinacji na wsi wielkopolskiej u schyłku XVIII wieku*, RDSG, t. 29, 1968, tab. 5, s. 99.

⁴³ K. Kossarzecki, *Prusy Królewskie...*, s. 36.

⁴⁴ S. Hoszowski, dz. cyt., s. 409.

w latach 1616–1620 suma wszystkich obciążeń uiszczanych w pieniądzu (niecałe 810 dukatów) była prawie równa dochodom w naturze (804 dukaty). Ponadto zarówno w Prusach Królewskich, jak i w Wielkopolsce znaczenie wpływów pieniężnych wzrasta w kolejnych przekrojach chronologicznych. Zauważone zjawisko nie jest już tak widocznie, jeśli przeprowadzimy tego rodzaju analizę z podziałem na starostwa i dzierżawy. Zaznaczają się wówczas znaczące różnice lokalne. Dochody w naturze dominują przede wszystkim w województwie kaliskim (Bliżanów, Koło, Konin, Nakło, Pietrzyków, Pyzdry). Rozbieżności między poszczególnymi regionami widoczne są też w dochodach z najmów i czynszów. Najmy przeważały w starostwach i dzierżawach pruskich, odnotowano je w przeważającej większości analizowanych starostw. Należy także zaznaczyć, że ich znaczenie w strukturze dochodów wzrosło w 1664 r., co może się wiązać z powszechnie znanym w literaturze historycznej faktem wzrostu liczby pustych pól po potopie szwedzkim. Z drugiej strony w Wielkopolsce przychody z tego tytułu praktycznie nie występują w drugiej połowie XVII w.

W strukturze dochodów z miast (zob. tab. 13–14, wykres 6) można dostrzec najbardziej oczywistą ich cechę – jest nią bowiem przewaga udziału miejskiej gospodarki przemysłowo-przetwórczej. Dominacja ta widoczna jest we wszystkich przekrojach chronologicznych i regionach (może poza Prusami w 1615 r., jednak dane dla tego okresu są więcej niż niepełne). W Wielkopolsce w obrębie omawianej kategorii da się zaobserwować ciekawą zmianę ról składających się na nią elementów. W latach 1616–1620 przeważają dochody z propinacji, w kolejnych latach zaś zauważalny jest trend do zmniejszania się jego udziału w miejskiej gospodarce przemysłowo-przetwórczej na rzecz przychodów w młynów. Z kolei w Prusach Królewskich dominują właśnie dochody czerpane z młynów miejskich (jedynie w starostwie sztumskim odnotowano wysokie dochody z propinacji). Należy także zaznaczyć, że w obu analizowanych regionach sumy z foluszy, wiatraków, pił i gospodarki rybnej są praktycznie niewidoczne. Ponadto w starostwach i dzierżawach Wielkopolskich (Gniezno, Koło, Konin, Nakło, Wschowa, Pyzdry) odnotowano stosunkowo wysokie wpływy ze świadczeń związanych z funkcjonowaniem miast jako ośrodków wymiany handlowej, zwłaszcza zaś pobierania cła (Gniezno, Koło, Nakło, Wschowa). Ciekawym zjawiskiem jest także wzrost znaczenia czynszów i danin w strukturze dochodów po wojnach szwedzkich. Wydaje się, że obciążeniami mieszkańców próbowano rekompensować upadek miejskiego przemysłu.

Wyniki przeprowadzonej analizy pozwalają sformułować kilka ogólniejszych wniosków charakteryzujących zmiany w wysokości i strukturze

dochodów w XVII stuleciu w wielkopolskich i pruskich dobrach królewskich. Przede wszystkim uwagę zwraca spadek wszystkich rodzajów dochodów w latach dwudziestych XVII w. oraz dalszy regres po licznych wojnach z połowy tego stulecia. Ponadto największą redukcją odznaczały się sumy czerpane z produkcji folwarcznej. Przychody z folwarków dominowały w strukturze dochodów w pierwszej połowie XVII w. W ich obrębie szczególne znaczenie miała intrata z czterech głównych zbóż. Dane te potwierdzają dobitnie fakt monokultury zbożowej w towarowej produkcji folwarcznej. Z kolei w wiejskiej gospodarce przemysłowo-przetwórczej i rybnej w starostwach wielkopolskich dominowały wpływy z młynów, choć w latach 1659–1665 dało się zauważyć wzrost intraty z propinacji. Inaczej struktura ta kształtowała się w Prusach Królewskich – tu duże znaczenie miała przede wszystkim gospodarka leśna. W grupie dochodów czerpanych z obciążeń gospodarstwa chłopskiego we wszystkich przekrojach chronologicznych przeważały świadczenia uiszczane w pieniądzu nad tymi w naturze, choć, jak zauważono, zjawisko to wykazuje duże różnice regionalne. Natomiast struktura wpływów z miast charakteryzowała się przewagą gospodarki przemysłowo-przetwórczej, choć bardzo duże znaczenie w miastach wielkopolskich miały także cła. Ponadto w drugiej połowie XVII w. wzrosła rola przychodów uzyskiwanych z miast królewskich w całej strukturze dochodów.

Zestawienie przedstawionych tu wyników badań z pracami Andrzeja Burzyńskiego i Krzysztofa Zamorskiego ukazuje wiele podobieństw w strukturze dochodów na obszarze Wielkopolski i Prus Królewskich oraz województwa sandomierskiego i krakowskiego. We wszystkich omawianych regionach dominowały przychody z folwarków, a w ich obrębie z czterech głównych zbóż. Cechę tę można uznać za charakterystyczne dla całego systemu gospodarki Rzeczypospolitej przedrozbiorowej. Co więcej, we wszystkich regionach większego znaczenia nie miały inne uprawy (np. prosa, tatarski, grochu czy lnu). Podobnie jak w Małopolsce, także w analizowanych przeze mnie prowincjach przeważały dochody uzyskiwane z obciążeń pieniężnych gospodarstwa chłopskiego nad tymi w naturaliach. Pojawiają się jednak i różnice, zwłaszcza w natężeniu i przebiegu niektórych zjawisk. W województwie krakowskim i sandomierskim nie odnotowano spadku wpływów z gospodarki folwarcznej w strukturze dochodów w drugiej połowie XVII w. Nie zauważono także znaczącego wzrostu roli propinacji w Wielkopolsce i Prusach Królewskich w latach 1659–1665, tak jak miało to miejsce w porównywanych województwach.

Tabela 2. Wysokość i struktura dochodów z podziałem na poszczególne źródła w Wielkopolsce i Prusach Królewskich w latach 1615–1665

Źródło dochodów	Wielkopolska						Prusy Królewskie						
	1616–1620		1628–1632		1659–1665		1615		1624		1664		
	dukaty	%	dukaty	%	dukaty	%	dukaty	%	dukaty	%	dukaty	%	
Produkcja folwarczna	Cztery podstawowe zboża	5994,9	41,4	4243,7	39,6	995	21,3	3076	32,4	6133,7	38,2	753,5	17,2
	Inne uprawy	283,2	2	193,1	1,8	45,7	1	23,9	0,2	33,4	0,2	54	1,2
	Gospodarka łąkowa	411	2,8	613,3	5,7	119	2,5	214,6	2,3	347	2,2	–	–
Gospodarka i rybna wsi	Hodowla bydła	182,2	1,3	243,4	2,3	1,7	0,04	8	0,1	98,7	0,6	–	–
	Inne dochody	–	–	–	–	–	–	137,6	1,4	–	–	50	1,1
	Młyny, folusze i piły	316,8	2,2	293,3	2,7	196,3	4,2	139,1	1,5	692,8	4,3	244,8	5,6
Gospodarka przemysłowo-przetwórcza i rybna wsi	Propinacja	39,4	0,3	38,7	0,4	99,4	2,1	848,1	8,9	94,3	0,6	72,8	1,7
	Gospodarka leśna	13,2	0,1	7,8	0,1	1,5	0,04	36	0,4	832,3	5,2	319,6	7,3
	Gospodarka rybna	68,1	0,5	90,6	0,8	33,3	0,7	120	1,3	242,5	1,5	57,6	1,3
Obciążenie gospodarstwa chłopskiego	Czynsze	672,8	4,6	706,2	6,6	584,5	12,5	2651	27,9	1898,1	11,8	854,6	19,5
	Czynsze od czynszowników	33,8	0,2	23,4	0,2	12,3	0,3	21,9	0,2	57,4	0,4	68,1	1,5
	Najem	75	0,5	89,4	0,8	2,5	0,05	131,2	1,4	273,5	1,7	157,5	3,6
Miasta	Oplaty	28	0,2	23	0,2	37	0,8	17,4	0,2	53,1	0,3	183,1	4,2
	Daniny w naturze	804,2	5,5	574,3	5,4	269,4	5,8	235,3	2,4	990,1	6,2	86,1	2
	Czynsze i daniny	533,9	3,7	524,8	4,9	525,5	11,2	241,2	2,5	799,9	5	486,2	11,1
Pozostałe dochody	Oplaty handlowe	83,2	0,6	88,6	0,8	69	1,5	10,3	0,1	26,7	0,2	26,2	0,6
	Cło	1928	13,3	823,1	7,7	262,7	5,6	–	–	–	–	–	–
	Propinacja	1715,3	11,8	850,4	7,9	457	9,8	37,3	0,4	32,8	0,2	1	0
Suma	Młyny	796,5	5,5	884,7	8,3	578,4	12,4	180,3	1,9	1127,8	7	556	12,7
	Folusze, wiatraki i piły	26,9	0,2	10,3	0,1	33,4	0,7	–	–	19,9	0,1	23	0,5
	Gospodarka rybna	22,7	0,2	12	0,1	3,3	0,07	–	–	20	0,1	–	–
Suma	Oplat i inne dochody	92	0,6	176,2	1,6	60,8	1,3	20	0,2	32,2	0,2	33	0,8
	Pozostałe dochody	363,9	2,5	218	2	285,6	6,1	1356,1	14,3	2249,8	14	356,3	8,1
Suma		14495	100	10728,3	100	4673,3	100	9505,3	100	16056	100	4383,4	100

Tabela 3. Dochody w wielkopolskich starostwach i dzierzawach w latach 1616–1665 (w dukatach)

Starostwo	Dochody z produkcji folwarczej			Dochody z gospodarki przemysłowo-przetwórczej i stawowej wsi			Dochody z obciążenia gospodarstwa chłopskiego			Dochody z miast			Inne dochody			Suma dochodów		
	1616–1620	1628–1632	1659–1665	1616–1620	1628–1632	1659–1665	1616–1620	1628–1632	1659–1665	1616–1620	1628–1632	1659–1665	1616–1620	1628–1632	1659–1665	1616–1620	1628–1632	1659–1665
	Babimost	–	22,6	26,8	–	21,2	–	–	11,2	14,8	–	88	117,6	–	–	–	143	159,2
Blizanów	683,1	425,9	127,3	50,9	22,5	29,9	184	45,1	11,6	–	–	–	–	–	918	493,5	168,8	1616–1620
Drahim	–	121,4	86,7	–	73,8	9,8	–	256,4	144,9	–	117,7	83,3	–	–	–	569,3	324,7	1628–1632
Gniezno	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1383,4	795,2	65,1	–	–	1383,4	795,2	65,1	1659–1665
Koło	1588,1	681,8	222,2	68,9	60,4	43	329,8	153,7	49,7	686	351,9	213,9	–	–	2672,8	1247,8	528,8	1616–1620
Konin	774,8	524,1	99,9	189,6	120,8	94,1	283,6	218,9	68,8	220,7	80,1	41,2	–	–	1468,7	943,9	304	1628–1632
Kopanica	–	13,3	22,7	–	10	–	–	3,8	16,7	–	12,3	28,3	–	–	–	39,4	67,7	1659–1665
Kościan	618,8	501,1	56,9	2,1	–	16,7	77,2	32,5	15,8	405,7	252,7	65,9	–	–	1103,8	786,3	155,3	1616–1620
Międzyrzecz	1001,6	348,7	60,3	64,3	34	35,1	445,5	304,6	328,1	878,3	507,4	436,2	322,9	218	2712,6	1412,7	978,6	1628–1632
Mosina	–	94	–	–	21,2	5	–	10,1	–	–	30,6	18	–	–	–	155,9	23	1659–1665
Nakło	1319,5	916	28,7	52	–	12,2	107	44,4	12,2	513,7	230,4	54,1	–	–	1992,2	1190,8	107,2	1616–1620
Pietrzyków	–	23,9	42,3	–	3,5	–	–	22,1	11	–	–	–	–	–	–	49,5	53,3	1628–1632
Powidz	–	46	19,2	–	5,5	–	–	2,9	0,2	–	72,7	70,8	–	–	–	127,1	90,2	1659–1665
Pyzdry	774,2	421,8	87,9	9,7	6,5	16,7	186,7	105,8	39,8	364,7	200,9	95,9	–	–	1335,3	735	240,3	1616–1620
Rogoźno	–	500,1	111,1	–	51	68	–	73	130,3	–	124,3	141,2	–	–	–	748,4	450,6	1628–1632
Russów	–	385,1	87	–	–	–	–	31,1	12,5	–	–	–	–	–	–	416,2	99,5	1659–1665
Stawiszyn	–	191,4	71,6	–	–	–	–	100,7	49,3	–	134,4	60,6	–	–	–	426,5	181,5	1616–1620
Wschowa	111,2	76,3	10,8	–	–	–	–	–	–	756	371,5	498	41	–	908,2	447,8	675,5	1628–1632
Suma	6871,3	5293,5	1161,4	437,5	430,4	330,5	1613,8	1416,3	905,7	5208,5	3370,1	1990,1	363,9	218	285,6	14 495	10 728,3	4673,3

Tabela 4. Struktura dochodów w wielkopolskich starostwach i dzierzawach w latach 1616–1665 (w %)

Starostwo	Dochody z produkcji folwarcznej			Dochody z gospodarki przemysłowo-prze- twórczej i stawowej wsi			Dochody z obciążenia gospodarstwa chlop- skiego			Dochody z miast			Inne dochody		
	1616- 1620	1628- 1632	1659- 1665	1616- 1620	1628- 1632	1659- 1665	1616- 1620	1628- 1632	1659- 1665	1616- 1620	1628- 1632	1659- 1665	1616- 1620	1628- 1632	1659- 1665
Babimost	-	15,8	16,8	-	14,8	-	-	7,8	9,3	-	61,6	73,9	-	-	-
Blizanów	74,4	86,3	75,4	5,5	4,6	17,7	20	9,1	6,9	-	-	-	-	-	-
Drahim	-	21,3	26,7	-	13	3	-	45	45	-	20,7	25,7	-	-	-
Gmiežno	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100	100	100	-	-	-
Koło	59,4	54,7	42	2,6	4,8	8,1	12	12	9,4	25,7	28,2	40,5	-	-	-
Konin	52,8	55,5	32,9	12,9	12,8	31	19	23	23	15	8,5	13,5	-	-	-
Kopanica	-	33,8	33,5	-	25,4	-	-	9,6	25	-	31,2	41,8	-	-	-
Kościan	56	63,7	36,6	0,2	-	10,8	7	4,1	10	36,8	32,2	42,4	-	-	-
Międzyrzecz	36,9	24,7	6,2	2,4	2,4	3,6	16	22	34	32,4	35,9	44,6	11,9	15,4	12,1
Mosina	-	60,3	-	-	13,6	21,7	-	6,5	-	-	19,6	78,3	-	-	-
Nakło	66,2	76,9	26,8	2,6	-	11,4	5,4	3,7	11	25,8	19,4	50,4	-	-	-
Pietrzyków	-	48,3	79,4	-	7,1	-	-	45	21	-	-	-	-	-	-
Powidz	-	36,2	21,3	-	4,3	-	-	2,3	0,2	-	57,2	78,5	-	-	-
Pyzdry	58	57,4	36,6	0,7	0,9	6,9	14	14	17	27,3	27,3	39,9	-	-	-
Rogoźno	-	66,8	24,7	-	6,8	15,1	-	9,8	29	-	16,6	31,3	-	-	-
Russów	-	92,5	87,4	-	-	-	-	7,5	13	-	-	-	-	-	-
Stawiszyn	-	44,9	39,4	-	-	-	-	24	27	-	31,5	33,4	-	-	-
Wschowa	12,3	17	1,6	-	-	-	-	-	-	83,2	83	73,7	4,5	-	24,7

Tabela 5. Dochody w pruskich starostwach i dzierzawach w latach 1615–1664 (w dukatach)

Starostwo	Dochody z produkcji folwarcznej			Dochody z gospodarki przemysłowo-przetwórczej i stawowej wsi			Dochody z obciążenia gospodarstwa chłopskiego			Dochody z miast			Inne dochody			Suma dochodów		
	1615	1624	1664	1615	1624	1664	1615	1624	1664	1615	1624	1664	1615	1624	1664	1615	1624	1664
Białobork	–	149,3	9,9	–	1,6	11,8	–	20,6	9,3	–	258	141	–	–	–	–	429,5	172
Borzechowo	–	142,6	8,8	–	99,6	95	–	23,9	6,9	–	–	–	–	–	–	–	266,1	110,7
Człuchów	–	2416,5	211,5	–	885	229,5	–	864,6	111	–	569,4	390,9	–	–	–	–	4735,5	975,4
Gniew	–	819,5	237,4	–	42,1	64,2	–	522,8	359	–	301,9	188,2	–	1502,3	–	–	3188,6	1065,7
Grudziądz	1990,8	538	148,4	1010,3	47	49,6	2616,3	1172,7	614,7	444,7	345,1	159,4	–	–	–	6062,1	2102,8	972,1
Hammersztyn	–	126,1	10,3	–	–	35,5	–	86,3	28,1	–	215,9	115,1	–	–	–	–	428,3	189
Kiszewa	–	130,2	48,9	–	516,2	151,7	–	111,3	61	–	–	–	–	–	–	–	757,7	261,6
Kiszporok	–	669,1	109,8	–	64,2	17,8	–	183,1	106,4	–	360,7	119,6	–	–	–	–	1277,1	353,6
Straszewo	–	534,9	35	–	10	5,2	–	27,6	–	–	–	–	–	–	–	–	572,5	40,2
Sztum	1469,3	1086,6	37,5	132,9	196,2	34,5	440,5	259,3	52,9	44,4	8,3	11,2	1356,1	747,5	3443,2	2297,9	243	243
Suma	3460,1	6612,8	857,5	1143,2	1861,9	694,8	3056,8	3272,2	1349,3	489,1	2059,3	1125,4	1356,1	2249,8	9505,3	16 056	4383,3	4383,3

Tabela 6. Struktura dochodów w pruskich starostwach i dzierzawach w latach 1615–1664 (w %)

Starostwo	Dochody z produkcji folwarcznej			Dochody z gospodarki przemysłowo-przemysłowej i stawowej wsi			Dochody z obciążenia gospodarstwa chłopskiego			Dochody z miast			Inne dochody		
	1615	1624	1664	1615	1624	1664	1615	1624	1664	1615	1624	1664	1615	1624	1664
Białobork	–	34,7	5,7	–	0,4	6,9	–	4,8	5,4	–	60,1	82	–	–	–
Borzechowo	–	53,6	8	–	37,4	85,8	–	9	6,2	–	–	–	–	–	–
Człuchów	–	51	21,7	–	18,7	23,5	–	18	11	–	12	40,1	–	–	3,3
Gniew	–	25,7	22,3	–	1,3	6	–	16	34	–	9,5	17,7	–	47,1	20,3
Grudziądz	32,8	25,6	15,3	16,7	2,2	5,1	43	56	63	7,3	16,4	16,4	–	–	–
Hamersztyn	–	29,4	5,4	–	–	18,8	–	20	15	–	50,4	60,9	–	–	–
Kiszewa	–	17,2	18,7	–	68,1	58	–	15	23	–	–	–	–	–	–
Kiszponk	–	52,4	31,1	–	5	5	–	14	30	–	28,3	33,8	–	–	–
Straszewo	–	93,4	87,1	–	1,8	12,9	–	4,8	–	–	–	–	–	–	–
Sztum	42,6	47,3	15,4	3,9	8,5	14,2	13	11,3	22	1,3	0,4	4,6	39,4	32,5	44

Tabela 7. Dochody z produkcji folwarcznej w wielkopolskich starostwach i dzierżawach w latach 1616–1665 (w dukatach)

Starostwo	Cztery podstawowe zboża				Inne uprawy				Gospodarka łąkowa				Hodowla		
	1616– 1620	1628– 1632	1659– 1665		1616– 1620	1628– 1632	1659– 1665		1616– 1620	1628– 1632	1659– 1665		1616– 1620	1628– 1632	1659– 1665
Babimost	–	21,9	26,8*		–	0,7	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Blizanów	616,4	374	115,8		35,5	11,9	9,8	31,2	40	1,7		–	–	–	–
Drahim	–	91,4	86,7*		–	–	–	–	22	–	–	–	8	–	–
Koło	1350,3	524,6	188,8		81,8	32,2	3,4	156	125	30		–	–	–	–
Konin	633,3	303	61		26	25,1	5,6	55,2	132	33,3		60,3	64	–	–
Kopanica	–	9,3	16,6		–	–	2,8	–	4	3,3		–	–	–	–
Kościan	503,6	403,1	49,5		50,8	36,4	2,4	16,8	20	5		47,6	41,6	–	–
Międzyrzecz	931,2	312,4	60,3*		17,1	6,3	–	53,3	30	–		–	–	–	–
Mosina	–	70,2	–		–	0,6	–	–	20	–		–	3,2	–	–
Nakło	1196,4	765,1	17,1		48,3	26,1	1,6	54	104	10		20,8	20,8	–	–
Pietrzyków	–	19,5	37,4		–	4,4	1,6	–	–	3,3		–	–	–	–
Powidz	–	35,8	15,5		–	3,8	0,4	–	6,4	3,3		–	–	–	–
Pyzdry	677	312,9	76,6		22,1	15,1	3	21,6	36	8,3		53,5	57,8	–	–
Rogoźno	–	397,5	94,3		–	12,6	1,8	–	42	15		–	48	–	–
Russów	–	360,3	78,3		–	16,9	7,9	–	7,9	0,8		–	–	–	–
Stawiszyn	–	187,4	59,5		–	–	5,4	–	4	5		–	–	–	1,7
Waschowa	86,7	55,3	10,8*		1,6	1	–	22,9	20	–		–	–	–	–
Suma	5994,9	4243,7	995		283,2	193,1	45,7	411	613,3	119		182,2	243,4	1,7	–

Legenda: * – suma z ogólnej krescencji folwarkowej.

Tabela 8. Dochody z produkcji folwarcznej w pruskich starostwach i dzierżawach w latach 1615–1664 (w dukatach)

Starostwo	Cztery podstawowe zboża			Inne uprawy			Gospodarka łąkowa			Hodowla			Inne		
	1615	1624	1664	1615	1624	1664	1615	1624	1664	1615	1624	1664	1615	1624	1664
Białobork	–	136,3	8,7	–	5,8	1,2	–	7,2	–	–	–	–	–	–	–
Borzechowo	–	142,6	8,8	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Człuchów	–	2136,8	209,5	–	18,1	2	–	209,6	–	–	52	–	–	–	–
Gniew	–	770,8	176,9	–	–	48	–	2	–	–	46,7	–	–	–	12,5
Grudziądz	1709,3	510,8	148,4*	22,6	–	–	113,3	27,2	–	–	–	–	137,6	–	–
Hamersztyn	–	126,1	10,3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Kiszewa	–	112,2	47	–	–	1,9	–	18	–	–	–	–	–	–	–
Kiszporok	–	667,3	108,9	–	1,8	0,9	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Straszewo	–	524,2	35	–	7,7	–	–	3	–	–	–	–	–	–	–
Sztum	1366,7	1006,6	–	1,3	–	–	101,3	80	–	–	–	–	–	–	37,5
Suma	3076	6133,7	753,5	23,9	33,4	54	214,6	347	–	8	98,7	–	137,6	–	50

Legenda: * – suma z ogólnej krescencji folwarkowej.

Tabela 9. Dochody z gospodarki przemysłowo-przetwórczej wsi w wielkopolskich starostwach i dzierżawach w latach 1616–1665 (w dukatach)

Starostwo	Młyny, folusze i piły			Propinacja			Gospodarka leśna			Gospodarka rybna		
	1616- 1620	1628- 1632	1659- 1665	1616- 1620	1628- 1632	1659- 1665	1616- 1620	1628- 1632	1659- 1665	1616- 1620	1628- 1632	1659- 1665
Babimost	-	20,8	-	-	0,4	-	-	-	-	-	-	-
Blizanów	24,2	9,2	8,3	-	-	13,3	-	-	-	26,7	13,3	8,3
Drahim	-	36,9	3,1	-	16,9	6,7	-	-	-	-	20	-
Koło	68,9	59,8	25,9	-	0,6	17,1	-	-	-	-	-	-
Konin	184,5	111,4	88,6	5,1	9,4	5,5	-	-	-	-	-	-
Kopanica	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10	-
Kościeln	-	-	-	2,1	-	16,7	-	-	-	-	-	-
Międzyrzecz	-	-	18,4	29,2	10,2	6,7	0,4	7,8	-	34,7	16	10
Mosina	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	21,2	5
Nakło	39,2	-	12,2	-	-	-	12,8	-	-	-	-	-
Pietrzyków	-	3,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Powidz	-	5,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Pyzdry	-	-	-	3	1,2	16,7	-	-	-	6,7	5,3	-
Rogoźno	-	46,2	39,8	-	-	16,7	-	-	-	-	4,8	10
Suma	316,8	293,3	196,3	39,4	38,7	99,4	13,2	7,8	1,5	68,1	90,6	33,3

Tabela 10. Dochody z gospodarki przemysłowo-przetwórczej wsi w pruskich starostwach i dzierzawach w latach 1615–1664 (w dukatach)

Starostwo	Młyny, folusze i piły			Propinacja			Gospodarka leśna			Gospodarka rybna		
	1615	1624	1664	1615	1624	1664	1615	1624	1664	1615	1624	1664
Białobork	–	–	–	–	1,6	1,8	–	–	–	–	–	10
Borzechowo	–	28	24,5	–	1,6	–	–	70	68,4	–	–	2,1
Człuchów	–	288,9	90,4	–	23,7	5,1	–	331,5	100,7	–	240,9	33,3
Gniew	–	23,8	25	–	18,3	24,2	–	–	15	–	–	–
Grudziądz	17,9	16,1	21,4	836,4	28,9	28,2	36	2	–	120	–	–
Hamersztyn	–	–	–	–	–	–	–	–	35,5	–	–	–
Kiszewa	–	79,9	38	–	7,5	6,7	–	428,8	100	–	–	7
Kiszponk	–	59,6	16	–	4,6	1,8	–	–	–	–	–	–
Straszewo	–	8,4	–	–	1,6	–	–	–	–	–	–	5,2
Sztum	121,2	188,1	29,5	11,7	6,5	5	–	–	–	–	1,6	–
Suma	139,1	692,8	244,8	848,1	94,3	72,8	36	832,3	319,6	120	242,5	57,6

Tabela 11. Dochody z obciążenia gospodarstwa chłopskiego w wielkopolskich starostwach i dzierzawach w latach 1616–1665 (w dukatach)

Starostwo	Czynsze			Czynsze od czynszow- ników			Najem			Daniny			Opłaty		
	1616- 1620	1628- 1632	1659- 1665	1616- 1620	1628- 1632	1659- 1665	1616- 1620	1628- 1632	1659- 1665	1616- 1620	1628- 1632	1659- 1665	1616- 1620	1628- 1632	1659- 1665
Babimost	-	6,8	7,1	-	-	-	-	-	-	-	4,4	7,7	-	-	-
Blizanów	47,3	26,9	4,9	7,1	0,2	-	-	-	-	129,6	18	6,7	-	-	-
Drahim	-	187,5	116,4	-	-	-	-	4	-	-	64,9	28,5	-	-	-
Kolo	82,3	34,6	13,4	4,1	2	-	10,3	5,2	-	233,1	111,9	36,3	-	-	-
Konin	86	43,5	15,4	19	11,4	0,7	13,7	51,6	-	160	94,2	26	4,9	18,2	26,7
Kopanica	-	1,7	4,7	-	-	-	-	-	-	-	2,1	12	-	-	-
Kościąn	55,3	20,2	12,8	-	-	-	7,2	8	-	14,7	4,3	3	-	-	-
Międzyrzecz	321,6	226,2	265,9	-	0,2	1,1	-	-	-	102,5	73,7	56,5	21,4	4,5	4,6
Mosina	-	1,8	-	-	-	-	-	8	-	-	0,3	-	-	-	-
Naklo	21	6,6	3,1	-	-	-	30,5	4,6	-	55,5	33,2	4,1	-	-	5
Pietrzyków	-	3,8	1,5	-	-	-	-	-	-	-	18,3	9,5	-	-	-
Powidz	-	2,2	0,1	-	-	-	-	-	-	-	0,7	0,1	-	-	-
Pyzdry	59,3	28,9	9,8	3,6	5,9	5,1	13,3	8	2,5	108,8	63	21,7	1,7	-	0,7
Rogoźno	-	23,5	93,8	-	3,7	5,2	-	-	-	-	45,5	31,3	-	0,3	-
Russów	-	29,2	9,8	-	-	0,2	-	-	-	-	1,9	2,5	-	-	-
Stawiszyn	-	62,8	25,8	-	-	-	-	-	-	-	37,9	23,5	-	-	-
Suma	672,8	706,2	584,5	33,8	23,4	12,3	75	89,4	2,5	804,2	574,3	269,4	28	23	37

Tabela 12. Dochody z obciążenia gospodarstwa chłopskiego w pruskich starostwach i dzierżawach w latach 1615–1664 (w dukatach)

Starostwo	Czynsze			Czynsze od czynszowników			Najem			Daniny			Opłaty		
	1615	1624	1664	1615	1624	1664	1615	1624	1664	1615	1624	1664	1615	1624	1664
Białobork	–	14,9	7,6	–	2,8	–	–	–	–	–	2,9	1,7	–	–	–
Borzechowo	–	7,3	0,5	–	0,9	–	–	5,1	2,1	–	10,6	–	–	–	4,3
Człuchów	–	348	39,5	–	2,1	3,5	–	126	19	–	337,4	40,9	–	51,1	8,2
Gniew	–	179,6	106,4	–	13,3	44,1	–	26	34,2	–	303,9	7,5	–	–	166,8
Grudziądz	2433,5	1059	539	21,1	15,7	14,7	131,2	69,6	43,2	20,5	28,4	16,8	10	–	1
Hamersztyn	–	9,1	1,1	–	–	–	–	12,2	18,8	–	65	8,2	–	–	–
Kiszewa	–	52,2	51,3	–	4	–	–	2,4	7,7	–	52,7	2	–	–	–
Kiszporok	–	105,9	98	–	8	5	–	32,1	2	–	37,1	1,4	–	–	–
Straszewo	–	18,8	–	–	–	–	–	–	–	–	8,8	–	–	–	–
Sztum	217,5	103,3	11,2	0,8	10,6	0,8	–	0,1	30,5	214,8	143,3	7,6	7,4	2	2,8
Suma	2651	1898,1	854,6	21,9	57,4	68,1	131,2	273,5	157,5	235,3	990,1	86,1	17,4	53,1	183,1

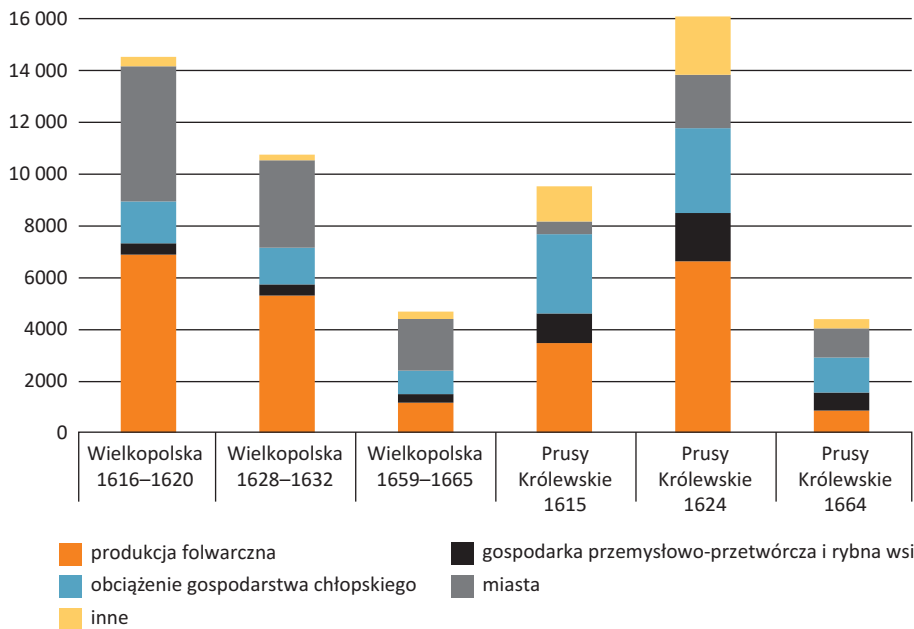
Tabela 13. Dochody z miast w wielkopolskich starostwach i dzierzawach w latach 1616–1665 (w dukatach)

Starostwo	Czynsze i daniny			Opłaty handlowe			Cło			Gospodarka przemysłowo-przetwórcza i rybna						Opłaty i inne		
	1616–1620	1628–1632	1659–1665	1616–1620	1628–1632	1659–1665	1616–1620	1628–1632	1659–1665	1616–1620	1628–1632	1659–1665	1616–1620	1628–1632	1659–1665	1616–1620	1628–1632	1659–1665
Babimost	–	67	30,3	–	–	–	–	–	3,3	–	21	83,8	–	–	–	–	–	0,2
Drahim	–	0,4	83,3	–	–	–	–	–	–	–	17,3	–	–	–	–	100	–	–
Gniezno	16	8	6,7	–	–	–	960	569,2	41,7	399,4	210	16,7	8	8	–	–	–	–
Koło	205,9	116	63,7	–	3	–	80	40	76,4	400,1	186,2	68,5	–	6,7	5,3	–	–	–
Konin	2,3	6,3	3,3	34,4	15,8	–	8	4	–	169,6	52	37,4	6,4	2	0,5	–	–	–
Kopanica	–	7,9	22,5	–	0,6	–	–	–	1	–	3,8	4,8	–	–	–	–	–	–
Kościelnia	7,7	2,4	6	18	14	9,2	–	–	–	380	236,3	50,7	–	–	–	–	–	–
Międzyrzecz	102,5	91,5	96,8	4,8	12	16	360	20	8,3	371,8	355,1	284,4	39,2	28,8	30,7	–	–	–
Mosina	–	8,9	9,7	–	–	–	–	–	–	–	21,7	8,3	–	–	–	–	–	–
Nakło	156,8	101	16,1	–	–	–	160	40	30	196,9	89,4	8	–	–	–	–	–	–
Powidz	–	17,8	39,2	–	–	0,5	–	5	–	–	49,9	31,1	–	–	–	–	–	–
Pyzdry	24,7	16,8	18,2	34	30	27,5	–	–	–	306	153,8	50,2	–	0,3	–	–	–	–
Rogoźno	–	67,4	21,8	–	9,8	10	–	4,9	2	–	33,2	83,3	–	9	24,1	–	–	–
Stawiszyn	–	4,4	5,6	–	2,4	5	–	–	–	–	125,4	50	–	2,2	–	–	–	–
Wschowa	18	9	102,3	2	1	0,8	360	140	100	337,6	202,3	294,9	38,4	19,2	–	–	–	–
Suma	533,9	524,8	525,5	93,2	88,6	69	1928	823,1	262,7	2561,4	1757,4	1072,1	92	176,2	60,8	–	–	–

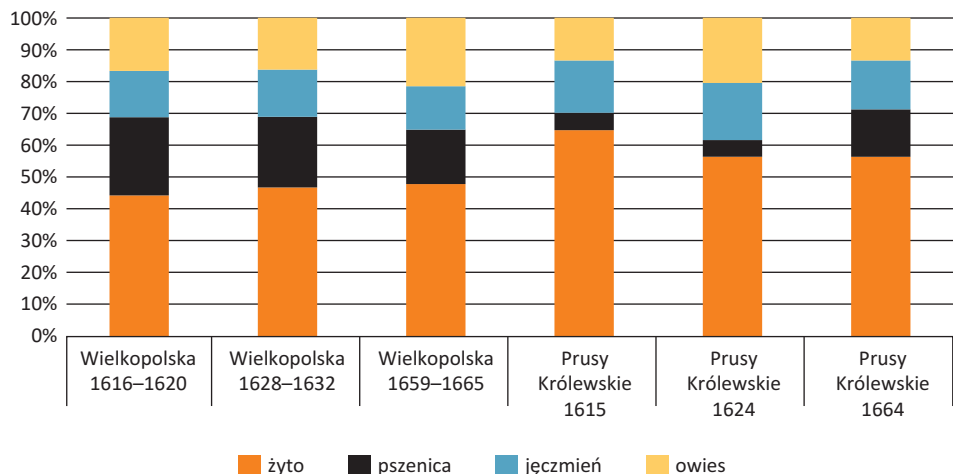
Tabela 14. Dochody z miast w pruskich starostwach i dzierżawach w latach 1615–1664 (w dukatach)

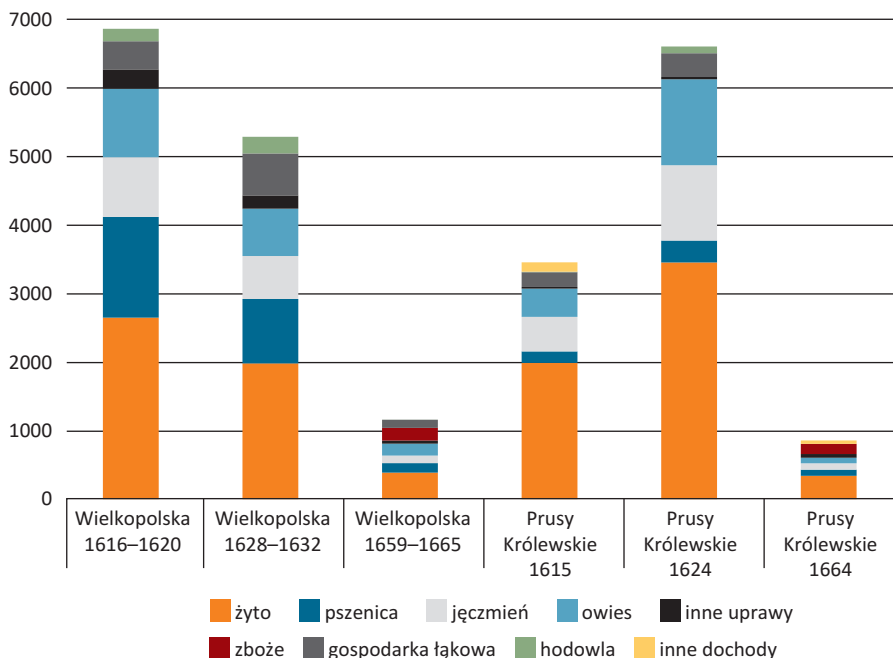
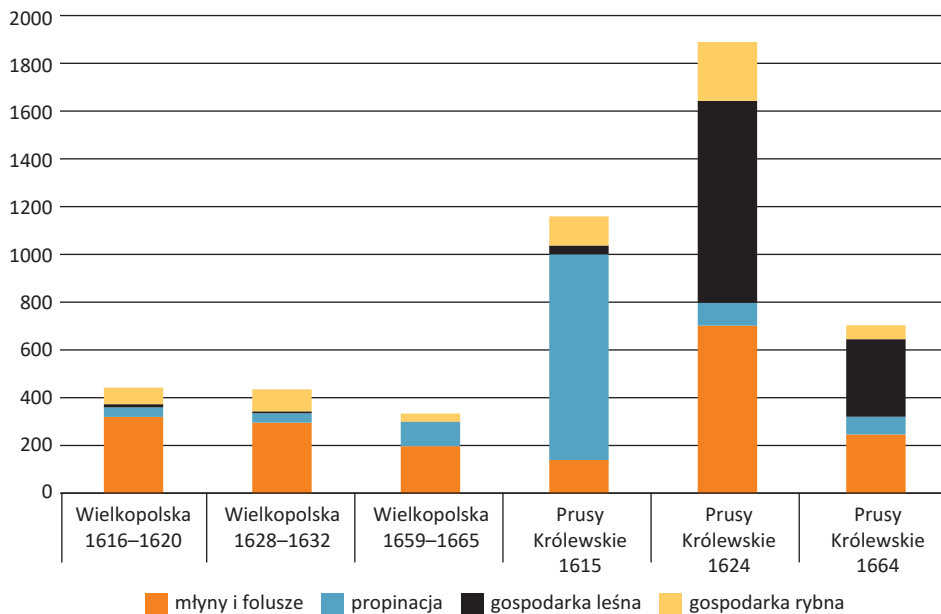
Starostwo	Czynsze i daniny			Opłaty handlowe			Gospodarka przemysłowo-przetwórcza i rybna				Opłaty i inne		
	1615	1624	1664	1615	1624	1664	1615	1624	1664	1615	1624	1664	
Białobork	–	118,2	78	–	0,8	1	–	139	62	–	–	–	
Człuchów	–	308,1	233,2	–	2,3	3	–	258,1	148,2	–	0,9	6,5	
Gniew	–	58,6	68,3	–	9,6	10	–	232,4	108,8	–	1,3	1,1	
Grudziądz	228,4	91,1	28,7	8	8	10	188,3	236	120,7	20	10	–	
Hamersztyn	–	74,5	21	–	0,8	0,7	–	120,6	68,3	–	20	25,1	
Kiszpork	–	143,1	47,3	–	3,2	–	–	214,4	72	–	–	0,3	
Sztum	12,8	6,3	9,7	2,3	2	1,5	29,3	–	–	–	–	–	
Suma	241,2	799,9	486,2	10,3	26,7	26,2	217,6	1200,5	580	20	32,2	33	

Wykres 1. Dochody w Wielkopolsce i Prusach Królewskich w latach 1615–1665 (w dukatach)

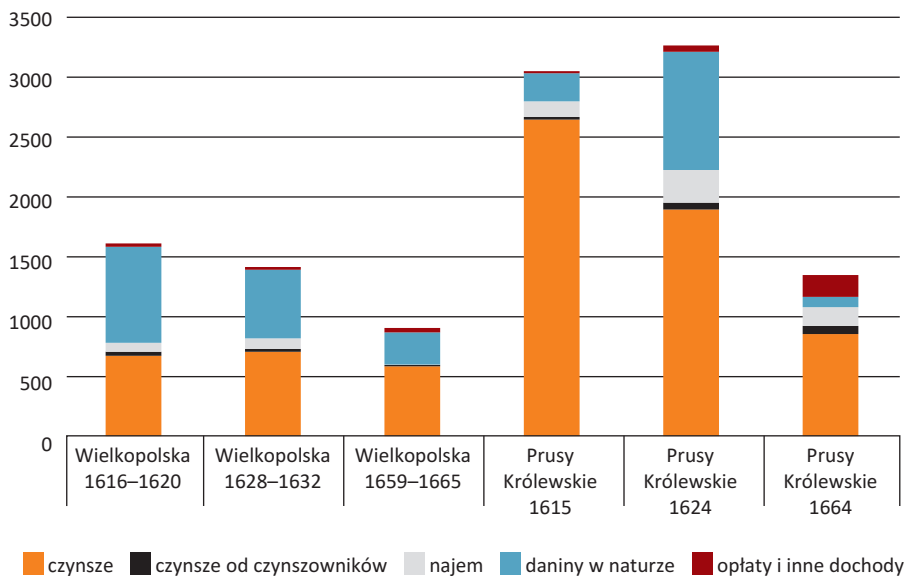

Wykres 2. Struktura dochodów z czterech głównych zbóż w Wielkopolsce i Prusach Królewskich w latach 1615–1665

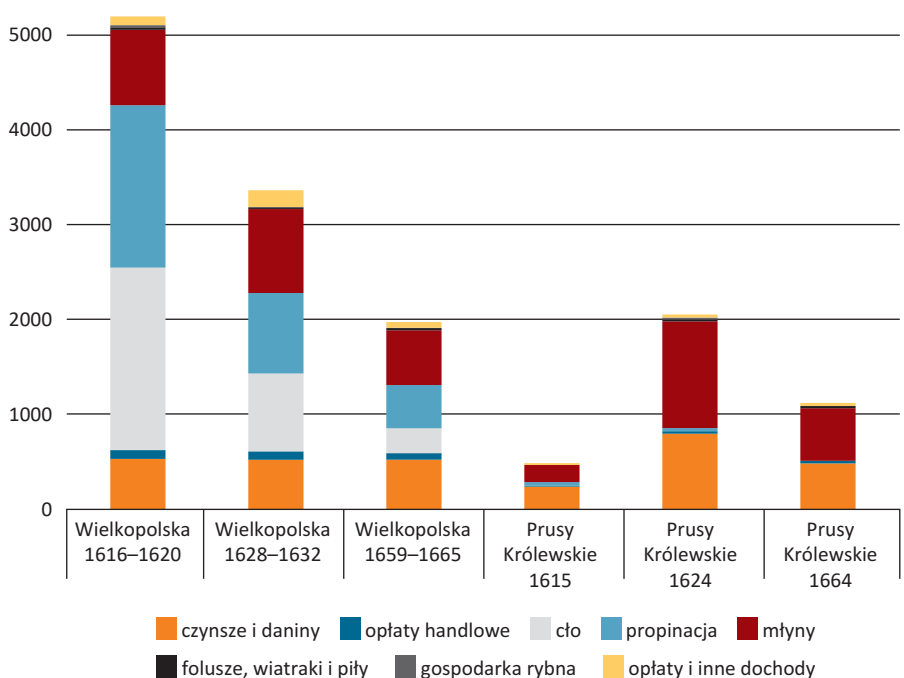

Wykres 3. Dochody z produkcji folwarcznej w Wielkopolsce i Prusach Królewskich w latach 1615–1665 (w dukatach)**Wykres 4.** Dochody z gospodarki przemysłowo-przetwórczej wsi w Wielkopolsce i Prusach Królewskich w latach 1615–1665 (w dukatach)

Wykres 5. Dochody z obciążenia gospodarstwa chłopskiego w Wielkopolsce i Prusach Królewskich w latach 1615–1665 (w dukatach)

Wykres 6. Dochody z miast w Wielkopolsce i Prusach Królewskich w latach 1615–1665 (w dukatach)

Bibliografia

- Burzyński A., *Struktura dochodów wielkiej własności ziemskiej XVI–XVIII wieku (próba analizy na przykładzie dóbr królewskich województwa sandomierskiego)*, RDSG, t. 34, 1973, s. 31–66.
- Kula W., *Wielkość i podział dochodu w ustroju feudalnym*, w: *Pamiętnik VII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich we Wrocławiu 19–22 września 1948 r.*, t. 1, Warszawa 1948, s. 387–396.
- Nagielski M., Kossarzecki K., Przybyłek Ł., Haratym A., *Zniszczenia szwedzkie na terenie Korony w okresie potopu 1655–1660*, Warszawa 2015.
- Polska w okresie drugiej wojny północnej*, t. 2: *Rozprawy*, red. K. Lepszy, Warszawa 1957.
- Rutkowski J., *Badania nad podziałem dochodów w Polsce w czasach nowożytnych*, t. 1: *Rozważania teoretyczne – klasyfikacja dochodów wielkich właścicieli ziemskich*, Kraków 1938.
- Topolski J., *Gospodarstwo wiejskie w dobrach arcybiskupstwa gnieźnieńskiego od XVI do XVIII wieku*, Poznań 1958.
- Zamorski K., *Struktura dochodów wielkiej własności ziemskiej XVI–XVIII wieku na przykładzie dóbr królewskich województwa krakowskiego*, RDSG, t. 39, 1978, s. 27–52.

Monika Kozłowska-Szyc

Income of *starostwa* in Greater Poland and Royal Prussia before and after the Swedish “deluge”
(Summary)

This paper aims to present and discuss the amount and structure of revenues in selected *starostwa* and leases in Greater Poland and Royal Prussia in 1615–1665. The source base is made by the documents from the inspections in Greater Poland province in 1616–1620, 1628–1632, 1659–1665, and in Royal Prussia in 1615, 1624, 1664. The analysed revenue was divided into five main groups: (1) from manorial production; (2) from the village industrial-manufacturing economy and fishing; (3) from peasant farms burdens; (4) from towns; and (5) from others. Several sources of income were also distinguished in each of the above categories, thus expanding the adopted classifications.

The author calculates the amount and structure of revenue in three chronological sections, both in all *starostwa* taken together and in individual regions. A decline in all types of revenue was observed in the 1620s, with further regression after the wars in the middle of the century. In the first half of the seventeenth century, the revenue structure was dominated by incomes from manor farming and, within them, by profits from the harvest of the four main crops. In 1659–1665, the role of revenues from royal towns increased. On the other hand, revenues from the industrial-manufacturing economy and the obligatory

duties of peasant farms played a minor role in the overall revenue structure. Within the former, income from mills (Greater Poland) and from forestry (Royal Prussia) predominated, although in 1659–1665 an increase in revenue from propination was noticeable. The second group was dominated by payments made in money over tributes in kind. The last group, i.e. other sources of income, was significant only in Royal Prussia – these were sums received mainly from the lease of pastures – their value dropped in 1664.

Monika Kozłowska-Szyc – historyczka, doktorantka, zatrudniona na Wydziale Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu w Białymstoku. Zainteresowania badawcze: historia społeczno-gospodarcza. Przygotowuje rozprawę doktorską podejmującą problematykę wpływu zmian klimatu na gospodarkę wiejską Rzeczypospolitej przedrozbiorowej.

Monika Kozłowska-Szyc – historian, a PhD student and employee of Faculty of History and International Relations of the University of Białystok. Her research interest focuses on social and economic history. She is preparing a doctoral dissertation on the impact of climate change on the rural economy of the pre-partition Commonwealth.

E-mail: m.kozlowska-szyc@uwb.edu.pl